ПЕТАР ЂУКАНОВИЋ (Београд)

О НЕКИМ АКЦЕНАТСКИМ ДУБЛЕТИМА У НОВОШТОКАВСКИМ ГОВОРИМА

(ДИЈАЛЕКАТСКА БАЗА И ПРОЗОДИЈСКА НОРМА)

У већини словенских језика развој прозодијског система текао је у правцу радикалног упрошћавања. Резултат таквог развоја је, у већој или мањој мери, једноставан акценатски систем и, углавном, изостанак многобројних акценатских алтернација. Дијалекти српскога језика, међутим, имају веома сложен акценатски систем, што се да објаснити чињеницом да су наслеђени односи из балтичко-словенске епохе, потом из прасловенског периода, затим из периода балканског развитка и, најзад, ту су и законитости из најновијег времена. Постметатонијским изменама замагљени су многи акценатски односи. Релативну првобитну уједначеност помутила су и многострука анолошка укрштања. Отуда управо и велика разуђеност, богатство и разноврсност акценатских алтернација и дублета у српским дијалектима и, посредно, у стандардној акцентуацији.

Многоструке измене фонетског и морфолошког карактера неминовно су повлачиле и измене прозодијске природе. Узроке мноштву акценатских дублета у нашим говорима треба, према томе, тражити у овим појавама. Захваљујући релативно високом броју прозодијских јединица у новоштокавским говорима, повећао се не само број акценатских могућности већ, гледано у целини, и број акценатских алтернација.

Од свих врста речи, именице и глаголи имају најбогатије алтернације. Остале категорије су у већој мери акценатски уједначене. Даничић је у *Српским акцентима*[1] у одељку о именицама за полазиште узимао номинатив једнине. Мноштво категорија које је објаснио могу се на основу њихових структурних особина свести на „врло мали број који представља стално понављање истих црта"[2]. Стога их Белић дели на две групе: једна су именице које у зависним падежима имају старе акценте (ˆ) и (ˋ) на

---

[1] Ђуро Даничић. *Српски акценти*. Београд, 1925.

[2] Александар Белић. *Историја српскохрватског језика*. II, *св*. 1. *Речи са деклинацијом*. Београд, 1960, стр. 16.

иницијалном слогу, а другу формацију чине именице које у тим падежима имају остале акценте на различитим слоговима.

Занимљиве акценатске алтернације у ген., дат., инстр. и лок. пл. имају следећи акценатски типови именица (по Даничићу): *грâд* – Гмн *грȁдōвā* – ДИЛмн *грȁдовима*: *градóвā* – *градȍвима*; *рȍђāкā* – *рȍђāцима*: *рођáкā* – *рођáцима*; *гȁврāнōвā* – *гȁврановима*: *гавранóвā* – *гавранȍвима*; *бȕсēнā* – *бȕсенима* (краћа форма): *бусéнā* – *бусȅнима*; *кȁменōвā* – *кȁменовима* (множина са проширењем -ов-/-ев-): *каменóвā* – *каменȍвима*; *ȍбичāјā* – *ȍбичāјима*: *обичáјā* – *обичáјима*; *нȍкāтā* – *нȍктима*: *нокáтā* – *нȍктима*; *рȅбāрā* – *рȅбрима*: *ребáрā* – *рȅбрима*; *свȁтōвā* – *свȁтовима*: *сватóвā* – *сватȍвима*; *рȍгōвā* – *рȍговима*: *рогóвā* – *рогȍвима*; *лȁктōвā* – *лȁктовима*: *лактóвā* – *лактȍвима*.

Акценат 1. и 2. л. мн. презента пратићемо код глагола типа *пѐћи* (*пѐчēмо* – *пѐчēте*: *печéмо* – *печéте*), *кȍпати* (*кȍпāмо* – *кȍпāте*: *копáмо* – *копáте*), и *ѝћи* (*ѝдēмо* – *ѝдēте*: *идéмо* – *идéте*).

Дијалекатски корпус за обраду теме чине млађи новоштокавски говори: *Диалект источне Херцеговине*[3] Данила Вушовића, *Акценатски систем пљеваљског говора*[4] Гојка Ружичића, *Акценат говора Пиве и Дробњака*[5] Јована Вуковића, *Ускочки акценат*[6] Милије Станића, *Говор околине Колашина*[7] Мата Пижурице, *Говори србијанског Полимља*[8] Мирослава Николића, *Говор Љештанског*[9] Милосава Тешића, *Тршићки говор*[10], *Колубарски говор*[11], *Сремски говор*[12] и *Мачвански говор*[13] Берислава Николића, *Акценатски систем поцерског говора*[14] Милоша Московљевића, *Говор села Обади у Босанском Подрињу*[15] Милорада Симића, *Говор Горобиља*[16] Мирослава Николића и *Шумадијски говор у Гружи с особитим освртом на акценте*[17] Игрутина Стевовића. (У загради ћу писати број странице монографије о говору из кога се наводи потврда).

Нема ниједног говора који је доследан у свим наведеним категоријама. Врло су ретки идиоми у којима су апсолутно уједначени сви акценатски типови. Узећемо тип *грâд* – *грâда*, који по Даничићу има у Гмн померен акценат – *градóвā*, а такође и у ДИЛмн – *градȍвима*. Са Даничићевим

[3] СДЗб III, Београд – Земун, 1927.
[4] СДЗб III, Београд – Земун, 1927.
[5] СДЗб X, Београд, 1940.
[6] СДЗб XXVIII, Београд, 1982.
[7] Посебна издања ЦАНУ, књ. 12. Одјељење умјетности, књ. 2, Титоград, 1981.
[8] СДЗб XXXVII, Београд, 1991.
[9] СДЗб XXII, Београд, 1977.
[10] СДЗб XVII, Београд, 1968.
[11] СДЗб XVIII, Београд, 1969.
[12] СДЗб XIV, Београд, 1964.
[13] СДЗб XVI, Београд, 1966.
[14] Библиотека Јужнословенског филолога, књ. 1, Београд, 1928.
[15] СДЗб XXIV, Београд, 1978.
[16] СДЗб XIX, Београд, 1972.
[17] СДЗб XVIII, Београд, 1969.

акцентом Гмн слажу се пљеваљски (127), горобиљски (639–640), колубарски (20–21), сремски (252–253) и говор Обади (24–25). У источнохерцеговачком (41), пивско-дробњачком (200), ускочком (106–107), полимском (98), љештанском (177) и колашинском тип *дрȕгōвā* се чује доста ретко. У вези са овим интересантна је дистинкција коју налазимо у Гружи (542): са Даничићевим акцентом слажу се именице које означавају жива бића (*кумо́вā*), а именице којима се именује неживо имају у Гмн акценат *дȕгōвā*. У ДИЛмн стање у дијалектима је следеће: Тршић (389), Пива и Дробњак, Поцерина, Гружа, Мачва (204) и Љештанско имају акценат померен према крају речи – *кумȍвима*. Срем (252–253) и Полимље имају чешће *другȍвима* него *дрȕговима*, а у Пљевљима и Ускоцима оба модела равноправно су заступљена: *кȕмовима* и *кумȍвима*. Нешто је чешћи акценат Нмн у источнохерцеговачком и колашинском говору.

Неуједначеност показује и акценат именица м. р. типа *бȏг – бȍга*, мн. *бȍгови* и *бȍгови*. Изузев именица *крȃј* и *рȏг*, које код Даничића (23) имају у Нмн (``) акценат – *крȁјеви*, *рȍгови* – све именице у том падежу имају (`) акценат: *бȍјеви*, *бȍгови* и сл. На терену су односи изукрштани: има, дакле, *бȍгōвā* и *бȍгōвā*, *крȁјēвā*, *крȁјēвā* и *крајéвā*; у ДИЛмн *рогȍвима* и *рȍговима*, *крȁјевима*, *крȁјевима* и *крајѐвима*. У Гмн именице овога типа имају у источнохерцеговачком (42) у већини случајева силазни акценат номинатива – *рȁдōвā*, *збȍрōвā*, а уколико неке од њих имају (`) акценат, он остаје и у ДИЛмн: *бојѐвима*, *крајѐвима*. У Ускоцима (108) је: *брȍēвā* (*броéвā*), *брȍевима* и *броѐвима*, *рȍгōвā* и *рогóвā*, *бȍровима* и *бордȍвима*. У пљеваљском (41–42) ове именице претежно задржавају акценат номинатива (``) : *дȍмōвā*, *бȍјēвā* (ређе *дȍмōвā*, *брȍдōвā*). Као и у источнохерцеговачком, и овде именице са (`) у Гмн тај акценат задржавају и у ДИЛмн : *бојѐвима*, *крајѐвима*. Колашински (33) има *рогóвā* и *рȍгōвā*, *рогȍвима* и *рȍговима*, а само *краéвā* – *краѐвима*, „што је условљено специфичним синтаксичким моментима". У Гружи (543) је доминантнији тип *брȍдōвā* – *бродȍвима*, *мȍстōвā* – *мостȍвима*. Из Љештанског (177) су потврде *крȁ^{j}еви* – *кра^{j}éвā* (*крȁēвā*) – *крȁ^{j}евима* – *кра^{j}ѐвима*. У Полимљу само *крај* и *рог* имају акценат *кра^{j}éвā*, *рогóвā* – *кра^{j}ѐвима*, *рогȍвима*, док је у Тршићу (389) и Горобиљу (640) увек *рогȍвима*. На следећи слог помера се акценат и у мачванском говору (205): *рогóвā* – *рогȍвима*, *чланóвā* – *чландȍвима*.

Код именица ср. рода поменућемо акценатски тип *сѐло – сѐла*. Даничић (63) прописује (``) на првом слогу – *сȅдāлā*. Источнохерцеговачки (49) и поцерски (10) у највећем броју случајева повлаче акценат према крају код именица које имају непостојано *а*: *бедáрā*, *ребáрā*, *седáлā* – *бѐдрима*, *рѐбрима*, *сѐдлима*. У пљеваљском (133) само *село* има акценат померен на први слог: *сѐла – сȇлā – сѐлима*, а у свим осталим случајевима је финални акценат: *ѝерō – ѝéрā – ѝѐрима*, *рѐбро – ребáрā – рѐбрима*. У Ускоцима (123) су у равноправној употреби ликови *рѐбра* и *рȅбра*, *ребáрā* и *рȅбāрā*, *рѐбрима* и *рȅбрима*. За говор Пиве и Дробњака (247) такође је карактеристично померање акцента према крају: *стегáнā*, *ребáрā*. У

Полимљу (116) само именица *село* има дублетни акценат – *се̑ла̄* – *се́ла̄*, *се̏лима* – *сѐлима*, а у осталих именица обичан је финални акценат – *пресáма̄* – *прѐсмима*. Паралелне ликове *рѐбра* и *рѐ̏бра*, *ребáра̄* и *рѐ̏бāра̄*, *рѐбрима* и *рѐ̏брима* има говор Горобиља (641). Поцерина има Вуков акценат, а Тршић (390) и Љештанско (179) знају само за *рѐ̏бāра̄* – *рѐ̏брима*. Именице које долазе као колектива имају у гружанском (565) тип *бедáра̄* – *бѐдрима*; у другим примерима акценат је неповучен – *бѐ̏дāра̄*.

Даничићев тип *ро̏ђāк* – *ро̏ђāка* (36) има у нашим говорима дублетне акценте. Пљеваљски (130) помера акценат: *рођáка̄*, *мјесéцӣ* – *рођáцима*, *мјесéцима*. За источнохерцеговачки (45) Вушовић наводи само Лјд, у коме је акценат повучен: *мјесéцу*. Пива и Дробњак (214) имају акценат *љешнúка̄*, *рођáка̄* – *љешнúцима*, *рођáцима*, а ако су множински падежи са уметком *-ов-* или *-ев-*, онда се у ДИЛмн акценат помера: *лепирóва̄*, *јабланóва̄* – *лепирдвима*, *јабландвима*. У поцерском (24–25) се увек повлачи акценат према крају – *пројасéва̄*, *вршајéва̄* – *пројасѐвима*, *вршајѐвима*. Акценатски тип *ба̏дњāка̄*, *ље̏шнāка̄* доминантан је у прелазним говорима Полимља (107), а остали говори ове зоне најчешће познају ликове *љешнúка̄* – *љешнúцима*, *ђеверóва̄* – *ђевердвима*. Горобиљски (639–640), обаћки (24–25), тршићки (389) љештански (177) и сремски (260) говор уопштили су тип *ујáка̄* – *ујáцима*, *голубóва̄* – *голубдвима*. У колубарском (21) је тип *ку̏рјакōва̄* – *ку̏рјāцима* врло редак, док Ускоци (112–113) познају оба изговора.

Сличне акценатске алтернације показује и Даничићев тип *ка̏мēн* – *ка̏мена* – основе са секундарним дуљењем другога слога у Njд. У источнохерцеговачком (45) ове именице радије задржавају (``) акценат: *гу̏шт̄ерā̄*, *бу̏сēнā̄*; ређе *ђавóла̄*, *ђевéра̄*. Мада су неке именице овога типа потиснуте од колективних именица (*бу̏сēње*, *ка̀мēње* и сл.), у пљеваљском (128–129) је редовно *ђавóла̄*, *угљéна̄*; *бусенóва̄* – *бусендвима*, а тако и у Срему (259). У пивско-дробњачком (212) ове именице, ако нису са проширењем, у Гмн имају акценат крајњег слога: *ђавóла̄*, *јасéна̄*. „А кад имају уметнуто *ов*, онда могу имати или стари акценат крајњег слога, или не мењају акценат номинатива: *груменóва̄* или *гру̏менōва̄*, *јасенóва̄* и *ја̏сенōва̄*". Краћи облици померају акценат у ДИЛмн (*ђавдлима*, *ђевѐрима*), а проширени ретко мењају акценат у Д и Имн: *пр̏ст̄еновима*, *гру̏меновима*. У Ускоцима (113) је (``) акценат на првом слогу у превази, а у Полимљу (107) претежу облици са узлазним акцентом: *ђевéра̄* – *ђевѐрима*, *ђеверóва̄* – *ђевердвима*. И у поцерском говору (23) померен је акценат према крају: *гушт̄éра̄*, *пр̏ст̄éна̄* – *гушт̄ѐрима*, *пр̏ст̄ѐнима*. У томе су још доследни колубарски (21), тршићки (389), гружански (554), мачвански (204), љештански (177) и говор Обади (24–25).

Из примера у говорима види се да су облици који имају акценат повучен према крају у преимућству. Модел *градóва̄*, *вукóва̄* старији је од *гра̏дōва̄*, *ву̏кōва̄*, као што је и *граддвима* старије од *гра̏довима* (исп. **градōва̂*, **градови̏ма*); задржавање номинативног акцента је новија појава. То су прасловенски акценатски односи, настали променом склопа речи. У новије време, како је приметио Белић[18], а о томе писао и Стевановић[19],

изражено је наметање акцента Нмн осталим множинским падежима. У београдској средини, рецимо, посебно у говору спикера на радију и телевизији, модел *гра̏дōва̄* – *гра̏довима* је у експанзији или је већ потпуно потиснуо ликове *градо́ва̄* – *градвима*. Тако је и код свих осталих типова које смо навели: *го̏лубōва̄* – *го̏лубовима*, а не *голубо́ва̄* – *голубдвима*, *ка̏менōва̄* – *ка̏меновима*, а не *камено́ва̄* – *камендвима*. У суштини, тенденција је двосмерна: чување акцента почетног слога или његово повлачење. Запазили смо да и млађи људи из новоштокавске зоне прибегавају изговору са акцентом Нмн: стиче се утисак да чак и они облике на *камѐну*, у *болѐсти*, *кумо́ва̄*, *другдвима* осећају као дијалекатске. Овде је у питању и екстралингвистички моменат – тежња за прихватањем вредности које су амблем великих урбаних центара, како нпр. у одевању и забави тако и у говору.

Знатно је уједначенији акценат глагола у 1. и 2. л. мн. презента. Од Даничића до данас даван је приоритет повученом акценту: *чита́мо* – *чита́те* итд,. мада речници и Правопис дају акценатску обраду малог броја примера које даје Даничић. Друго, често се у нормативним речницима наилази на недоследност у оквиру истог акценатског типа.

Разноликост показују глаголи прве врсте *трести*, *вести*, *красти*, *мести*, *прести*, *пећи*. У источнохерцеговачком (61) је обичније *тре́семо* – *тре́сете*, мада се говори и *тресе́мо* – *расте́мо*. Пљеваљски (151) доследно има повучен акценат: *пле́темо* – *пле́тете*, а код сложених глагола помера се на први слог – *дȕплетēмо*, *ѝспечēмо*. Пива и Дробњак (321) увек имају *пече́мо*, *мете́мо*, али *дȕплетēмо*, *ѝспечēмо*. Ускочки говор (166) познаје двојаке облике: *пече́мо* – *пѐчēмо*, *пле́темо* – *плѐтēмо*. Код глагола без префикса у колашинском је доследно финални акценат: *пече́мо*, *пече́те* (*дȕплетēм*). Срем (288), Мачва (227), Колубара (30), Тршић (395) и Полимље (165) знају само за *пече́мо* – *пече́те*. То има и Гружа (611), а у сложених облика акценат је на префиксу: *ѝспећи*, *ȕплести*. Обади (37) и Љештанско (185) не повлаче акценат: *пѐчēмо* – *пѐчēте*.

Слично је и код глагола типа *читати* – *читам* (Даничић, 144). У пљеваљском (152) ови глаголи имају акценат на крају: *кȕпāм* – *копа́мо* – *копа́те*, *чѐшљāм* – *чешља́мо* – *чешља́те*. Такав акценат има и Гружа (627). У пивско-дробњачком (325) акценат сложених глагола такође остаје на том месту: *закȕпāм* – *закопа́мо*. У Ускоцима (168) је *чешља́мо* – *чѐшљāмо*, *желе́те* – *жѐлēте*, *веле́мо* – *вѐлēмо*. Повучен акценат према крају има и Полимље (165), где је и *затрпа́мо*, *очита́мо*. У Горобиљу (646) према *кȕпати* стоји *кȕпам*... *кȕпāмо*. Двојство имају Срем (300) и Мачва (230): *кȕпам*: *кȕпам*, *кȕпāмо*: *копа́мо*, *кȕпāте*: *копа́те*, а поцерски (74) увек повлачи акценат према крају: *жѐлēм* – *желе́мо* – *желе́те*.

---

[18] Александар Белић. *Из новије акцентуације* II. – Наш језик, књ. III, н.с., св. 5–6, 149–153, Београд, 1952.

[19] Михаило Стевановић. *Неки акценатски дублети*. – Наш језик, књ. III, н. с., св. 7–8, 226–241, Београд, 1952.

На недоследност наилазимо и у акцентовању презентских облика глагола *ићи*. Пивско-дробњачки (322) се колеба: *ȉдēм – ȉдēш – ȉдē – ȉдēмо* и *идéмо*, *ȉдēте* и *идéте*. Слично је и у пљеваљском (152) : у једнини је акценат на почетку (*ȉдēм – ȉдēш – ȉдē*), а у мн. на крају (*идéмо – идéте*, понекад и *ȉдēмо – ȉдēте*); прил. сад. *ȉдући*. Слична ситуација је и у Ускоцима (165): *ȉдēм, ȉдēш, ȉдē, ȉдēмо* и *идéмо*, *ȉдēте* и *идéте*, *ȉдȳ*. Акценатску алтернацију има и полимски (169–170) у през. гл. *ићи*, углавном онда кад није негиран: *ȉдēм – ȉдēш – ȉдē...* : *ȉдēм – ȉдēш – ȉдē – идéмо – идéте – ȉдȳ* (*идêм – идêш... идȳ*). У поцерском (83) овај глагол има у презенту акценат на крају: *ȉдēм – идéмо – идéте* (али: нѐ *идēм*). Искључиво тип *ȉдēм – идéмо – ȉдȳ* има горобиљски (646) и гружански (618) говор. У Срему (293) је *ȉдēм... идéмо*, *идéте* чешће од *ȉдēм... ȉдēмо*, *ȉдēте*. У подједнакој су употреби оба акцента у говору Колубаре (31). Са Даничићем се у потпуности слажу тршићки (396), љештански (229) и говор Обади (38): *ȉдēм – ȉдēш – ȉдē – ȉдēмо – ȉдēте – ȉдȳ*.

О ширењу акцента гл. облика презента са једнине на множину писао је А. Белић. Ликове *плѐтēмо*, *плѐтēте* он сматра споредним, али они „тако упорно владају језиком извесних крајева да се у изговору стално пробијају као једино могући облици" (*Из новије акцентуације* II, 150). Зато аутор препоручује, поред правилног облика *плетéмо*, *плетéте*, и напоредну употребу *плѐтēмо*, *плѐтēте* „све донде докле се на основу употребе у већине народа не нормализује као дефинитиван облик један или други". Деси ли се „да је Вуково бележење ужег круга", може се дати предност ономе другом облику, „уз преузимање одговорности" (н.д. 150–151). Колебања се допуштају само у оквиру четворочланог новоштокавског система, с тим да тачност неког акцента треба утврдити у дијалектима који чине основицу књижевног језика.

О истом питању и у истом часопису пише М. Стевановић. За глагол *ићи* каже да углавном говори који у 1. л. јд. презента имају (`) акценат, у множини имају *идéмо* (231). Даничић у Српским акцентима (107) има само *ȉдēм... ȉдēмо*, *ȉдēте*, *ȉдȳ*, па, како пише Стевановић, „друкчији акценат за говорни књижевни језик <...> не долази у обзир". Међутим, на широком простору млађих штокавских говора подједнако се говори и *идéмо*, *идéте*. И за множински акценат глагола *имати* проф. Стевановић сматра да не треба допустити напоредну употребу *ȉмāмо* и *имáмо*, али у вези са глаголима *читати, звати, учити* и *седети* даје преимућство акценту *читáмо*, *читáте*, сматрајући „да у више области с говорима који чине најужу основицу књижевног језика преовлађује Вуков акценат" (232).

У време кад су Белић и Стевановић писали о овом проблему велики део новоштокавских говора још није био испитан. Данас, кад су на дијалектолошкој карти млађих говора попуњене скоро све белине, располажемо са много више података, између осталог и о свим акценатским односима. У одређивању статуса дублетних акцената треба за полазиште узимати граматичко-историјске разлоге и ареал неке прозодеме. Установљена правила требало би да буду општа, са што мање

уситњавања – која замагљују принцип. У том контексту навешћемо мишљење Берислава Николића: „Гледајући и из дијалектолошког аспекта, дакле, најважније су оне појаве које *спајају* све млађе новоштокавске говоре: четвороакценатска система, постојање *свих* акценатских алтернација у *свим* говорима као *принципа*"[20].

Ма колико акценатска слика анализираних односа у говорима изгледала, на први поглед, шаролико и неусклађено, ипак се виде контуре система па, стога, „и цијели ови беспореци/ по поретку некоме сљедују".

Ово су само неки примери недоумица из веома сложене прозодијске проблематике српскога језика, чије решавање захтева ширу и исцрпнију елаборацију. Ако се прихвате мишљења: 1° да у књижевни језик треба да иде оно што је обичније и правилније; 2° да језик треба да задржи природан, народни лик; 3° да нормативни статус треба да добије оно што је прихваћено; 4° да је дијалекатска база основ за нормирање, – и ако се у том смислу схвате акценатске алтернације у млађим штокавским говорима, – могу се наведени акценатски дублети верификовати као нормативни у нашој стандардној ортоепији. Уосталом, ако дајемо право грађанства лексемама са силазним акцентима ван првог слога, поготову га можемо дати дублетима – који ни по чему не одступају од основних принципа стандардне акцентуације. Тако све док будемо имали ослонац у говорној пракси.

Петр ДЖЮКАНОВИЧ

К ВОПРОСУ О НЕКОТОРЫХ ДУБЛЕТАХ В УДАРЕНИИ В НОВОШТОКАВСКИХ ГОВОРАХ СЕРБСКОГО ЯЗЫКА

Резюме

В настоящей статье приводятся варианты ударения некоторых имен существительных и глаголов в младших штокавских говорах. Анализу подвергаются дублеты в ударении имен существительных в родительном, дательном, творительном и предложном падежах множественного числа (*гра̏до̄ва̄* – *градо́ва̄*, *гра̏довима* – *градо́вима*) и некоторых глаголов в форме 1-го и 2-го лица множественного числа настоящего времени (*ѝма̄мо* – *има́мо*, *ѝма̄те* – *има́те*).

[20] Берислав Николић. *Основи млађе новоштокавске акцентуације*. Београд, 1970 (14–15).